

HƠI THỞ MỚI TRONG CHẤT LIỆU VÀ KỸ THUẬT SƠN MÀI HIỆN ĐẠI

PHẠM QUỲNH ANH

Email: quynhanh.mtcn@gmail.com

Trường Đại học Mỹ thuật Công nghiệp

THE NEW MOVEMENT IN MODERN LACQUER MATERIALS AND TECHNIQUES

TÓM TẮT



ABSTRACT

Hơi thở mới trong chất liệu và kỹ thuật sơn mài hiện đại là sức sống mới hay còn gọi là những bước phát triển, tìm tòi mới trong cách sử dụng các chất liệu, kỹ thuật sơn mài hiện đại của các nghệ nhân và họa sỹ. Qua quá trình tìm tòi và thử nghiệm, các nghệ nhân đã nắm bắt được thêm kỹ thuật pha chế sơn mới, kỹ thuật sử dụng vàng, bạc; kỹ thuật gắn vỏ trứng, vỏ trai tạo nên những hiệu ứng thẩm mỹ độc đáo, mới lạ. Sơn mài đã trở thành một trong những chất liệu đặc sắc tạo nên các tác phẩm có giá trị trong hội họa Việt Nam.

Từ khóa: Hơi thở mới, chất liệu sơn mài hiện đại, kỹ thuật sơn mài hiện đại

New breathing in modern materials and lacquer techniques is a new life or also known as development, new learning in the use of modern art, lacquer and artist material. Through the process of learning and testing, artists have gained new paint engineering techniques, gold use techniques, silver; egg-shells, mussel-shells made up of unique, new effects. The lacquer has become one of the special materials that produce valuable works in Vietnamese painting..

Keywords: The new movement, the modern lacquer materials, the modern lacquer techniques

Đặt vấn đề

Ngày nay, khi chất lượng cuộc sống ngày một nâng cao, con người cũng đòi hỏi và tìm tòi những giá trị thẩm mỹ cao hơn. Việc tìm hiểu và sáng tạo những cách thể hiện mới trên nền tảng chất liệu và kỹ thuật sơn mài truyền thống trong thời đại mới là hết sức cần thiết. Mục đích nghiên cứu của bài viết này là nghiên cứu sự biến đổi về chất liệu và kỹ thuật sơn mài truyền thống.

Qua đó đưa ra so sánh về kỹ thuật và sự đa dạng chất liệu của sơn mài truyền thống với kỹ thuật và sự đa dạng chất liệu của sơn mài mới hiện nay. Bài viết sẽ lý giải và hệ thống các lý luận để đi sâu nghiên cứu về sự biến đổi trong chất liệu và kỹ thuật sơn mài từ truyền thống tới hiện đại.

Nội dung

1. Chất liệu sơn mài

1.1. Chất liệu sơn ta

Sơn ta không chỉ là chất liệu bền vững trước những tác động của không gian và thời gian mà còn tạo cho sản phẩm một vẻ đẹp riêng, độc đáo. Trong nghệ thuật trang trí kiến trúc và điêu khắc cổ, màu đỏ tươi của sơn và màu vàng rực rỡ của vàng thếp đem lại sự lung lẫy cho những nơi như lăng tẩm cung điện, những nơi trang trọng, tạo sự uy nghi, tráng lệ.

1.2. Chất liệu khảm trai, xà cừ

Chất liệu khảm trai, xà cừ đem lại hiệu ứng màu sắc lung linh, óng ả. Khi sử dụng chất liệu của ốc biển, trai biển sẽ làm tăng vẻ đẹp lung lẫy cho các sản phẩm. Sự phong phú về hình thức, đa dạng trong tạo hình được tạo nên từ độ phát quang của màu sắc do kỹ thuật lựa chọn mảnh màu, xoay miếng trai ốc để cắt của nghệ nhân khảm.

1.3. Chất liệu sừng

Ngoài chất liệu khảm trai, chất liệu sừng cũng được các họa sỹ sử dụng trong sáng tác của mình. Tuy không có màu sắc óng ả như vỏ trai, ốc, nhưng chất liệu sừng cũng mang lại hiệu quả về thẩm mỹ. Sừng có thể tạo được hiệu ứng cong, cao, thấp khác nhau cho hình. Màu sắc của sừng cũng đem lại sự sang trọng, có chút trầm hơn so với màu sắc của trai và ốc.

1.4. Chất liệu vỏ trứng

Nói về kỹ thuật dùng vỏ trứng trong hội họa sơn mài, người ta có thể dùng mặt ngoài hay mặt trong của vỏ trứng. Từ khâu nguyên liệu vỏ trứng gà hoặc vỏ trứng vịt, sau khi ngâm nước, bóc màng; tùy từng sắc màu hoặc độ đậm nhạt của phác thảo sẽ rang vỏ trứng và đảo trên chảo nóng để vỏ trứng có các sắc độ đậm nhạt khác nhau. Qua đó có được các màu trắng, vàng của trứng gà; xanh của trứng vịt; màu nâu cháy vừa,

ARTS

nâu cháy gắt hay hơi đen của trứng nướng. Nhìn chung chất liệu từ vỏ trứng trong sơn mài sẽ tạo độ sáng, độ xốp. Sơn mài cần trứng tuy mất nhiều công sức nhưng đều có những nét đặc sắc riêng, rất hấp dẫn và lôi cuốn.

1.5. Chất liệu Bạc

Vốn là những nguyên liệu quý giá, vàng hay bạc lại được họa sĩ sơn mài sử dụng trong đa số các tác phẩm của mình. Ngoài giá trị vật chất, chất liệu bạc làm tăng giá trị thẩm mỹ, tạo ra sự lôi cuốn riêng cho từng tác phẩm dưới bàn tay tài hoa của nghệ nhân sơn mài: Bạc thép, bạc dán, bạc xay...

2. Kỹ thuật trong Sơn mài

2.1. Kỹ thuật gắn trứng

Quá trình gắn vỏ trứng lên sản phẩm sơn mài phải rất cẩn thận, từng mảnh vỏ trứng gắn đều trên bề mặt theo yêu cầu tạo hình và phác thảo phối màu. Cuối cùng dùng búa gỗ nhẹ để tạo độ rạn của vỏ trứng. Đây cũng là quá trình “dồn búa” để gõ tạo các mảng trứng thừa hoặc dãn, dày gần nhau hoặc thưa khít theo ý tưởng của sáng tác.

Kỹ thuật gắn trứng cũng rất phong phú và tạo hiệu quả khác nhau như: trứng gắn ngửa, gắn úp, trứng vụn, trứng nướng... trứng gà hay trứng vịt cũng cho ra màu sắc khác nhau, sắc độ khác nhau, gắn khít hay gắn thưa cũng tạo ra hiệu quả khác nhau.

2.2. Kỹ thuật vẽ nét, vẽ trộn màu

“Vẽ nét” là công đoạn sau khi cần trứng và mài, ở công đoạn sẽ phải can nét từ bản phác thảo phóng lớn để bóc lấy bộ công-tua của hình đưa lên vóc. Nét trong sơn mài là để giữ hình.

“Vẽ trộn màu” là dùng màu bột gốc dầu pha trộn với sơn ta vẽ lên vóc khi lớp màu vừa vẽ xong thì sẽ xử lý bạc khi màu còn ướt. Sau khi nét khô, trên một mảng hình các lớp màu sẽ được vẽ chồng lên nhau, thông thường một bức tranh sơn mài được vẽ từ 3 lớp màu trở lên.

2.3. Kỹ thuật thép vàng, bạc

Màu bột gốc dầu pha trộn với sơn vẽ lên vóc khi lớp màu vừa vẽ xong thì ngay sau đó sẽ xử lý bạc khi màu còn ướt (như thép, rây, vôi, xoa... để chỉ các cách xử lý khác nhau của vàng, bạc). Mỗi cách xử lý bạc khác nhau sẽ cho ra những chất khác nhau. Lớp vẽ màu đầu tiên nên xử lý bạc khác nhau ở mỗi mảng hình, sau khi mài sẽ cho ra những hiệu quả bất ngờ về mặt thẩm mỹ.

2.4. Kỹ thuật mài tranh

Là bước bắt buộc đối với sơn mài truyền thống. Tranh sau khi đã vẽ đủ tối thiểu là ba lớp màu có xử lý bạc và một lớp màu phủ cuối cùng, chờ khô, sẽ đem mài với

giấy nhám và nước, các lớp màu và hình sẽ dần hiện ra cùng với các chi tiết. Độ nhám của giấy ngày càng giảm theo quá trình hoàn tất tranh. Người mài tranh cũng là người tìm ra tương quan của tranh nên đến đâu là vừa, việc dừng lại hay mài tiếp tùy thuộc vào con mắt ngắm của người mài.

2.5. Kỹ thuật toát sơn, đánh bóng

“Toát sơn” là phủ thật nhiều một lớp sơn chín lên toàn bộ mặt tranh, tỉ lệ pha tùy theo kinh nghiệm vẽ, pha sơn tùy vào độ sáng tối của tranh sau đó chờ cho khô rồi đánh bóng. “Đánh bóng” là công đoạn cuối cùng của tranh sơn mài, đối với tranh nhỏ có thể dùng lòng bàn tay miết nhanh, mạnh lên mặt tranh. Đánh bóng thực chất là tạo một lượng nhiệt nhỏ qua ma sát giúp các lớp màu tan chảy hòa quyện vào nhau để tranh có độ sáng và sâu hơn.

3. Hơi thở mới trong chất liệu và kỹ thuật sơn mài hiện đại

3.1. Đối với chất liệu sơn ta truyền thống

Sơn ta là một loại sơn lấy từ nhựa cây Sơn, một loại cây ở vùng trung du có tên khoa học là Rhus Succedanea. Khi cắt thân cây sơn, một dòng nhựa trong suốt chảy ra. Sau 1 năm bảo quản, nhựa sơn sẽ lắng đọng thành 4 lớp sau đây: Nước thiếc, sơn thịt, sơn giọi, sơn mặt dầu. Từ nguồn gốc chất liệu sơn ta truyền thống, kết hợp việc nghiên cứu và biến đổi những nguyên vật liệu và kỹ thuật mới. Ngày nay, các sản phẩm sơn mài ngày một đa dạng, các họa sỹ, nhà thiết kế và nghệ nhân sơn mài đã ứng dụng chất liệu sơn mài vào những sản phẩm mỹ thuật ứng dụng trong cuộc sống mang tính cao cấp nhất định.

Có thể kể đến một số các thương hiệu thủ công sơn mài cao cấp sau:

- Thương hiệu chế tác thủ công sơn mài cao cấp HanoiA:

Tiếp nối dòng chảy sáng tạo nhằm bảo tồn những giá trị trân quý của nghệ thuật sơn mài từ ngàn năm về trước, đồng thời mang đến một phong cách mới, một diện mạo mới cho chất liệu thủ công truyền thống vốn bị mai một theo thời gian, HanoiA đã cho ra mắt những dòng sản phẩm mới, thể hiện tầm nhìn của thương hiệu hướng tới tương lai. Gam màu đậm thắm được tạo nên qua những lớp sơn sâu và bóng, điểm nhấn của dòng sản phẩm này chính là nghệ thuật chạm khắc. Với những thiết kế độc đáo, những hoa văn tinh tế, các nghệ nhân HanoiA đã khéo léo lồng ghép nét đẹp của sơn mài đương đại cùng kỹ thuật trang trí cổ xưa để mang đến giá trị nghệ thuật đích thực cho mỗi sản phẩm sơn mài (H.1, H.2, H.3, H.4, H.5)

Kỹ thuật can veneer hình dẻ quạt trong thiết kế đồ nội thất sơn mài của HanoiA phá vỡ sự đơn điệu của sơn

ARTS



Hình 1



Hình 2



Hình 3



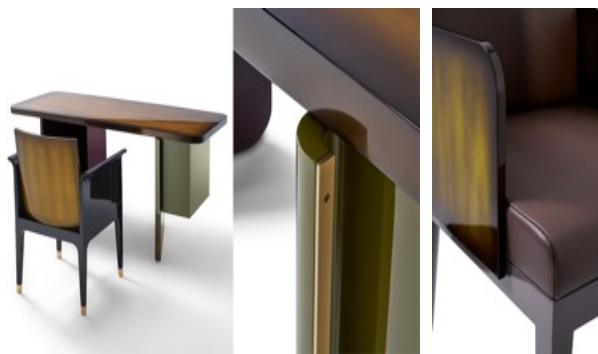
Hình 4



Hình 5

(Nguồn ảnh: Tinh hoa Thủ công Việt Hanoia:
<https://hanoia.com/vi>)

mài và tạo nên những chi tiết bất ngờ thú vị. Họa tiết xuất hiện trên chiếc bàn Savoury là hơi thở của tự do sáng tạo kết hợp với tính tỉ mỉ trong chế tác của nhà thiết kế tài hoa Richard Le Sand và các nghệ nhân sơn mài Hanoia (H.6)



(Nguồn ảnh: Tinh hoa Thủ công Việt Hanoia:
<https://hanoia.com/vi>)

Thương hiệu ốp điện thoại sơn mài thủ công cao cấp La Sonmai

Ngắm những chiếc ốp lưng điện thoại xinh xắn của La Sonmai, không khỏi ngạc nhiên và thích thú khi phát hiện mỗi chiếc ốp đều như một tác phẩm nghệ thuật sơn mài thu nhỏ. Đưa ra ngoài sáng, có thể cảm nhận độ sâu của những vân màu trong lớp sơn mài trong suốt, láng bóng. Đó là kết tinh của đam mê, sự khéo léo, tỉ mỉ, và cả những nỗ lực sáng tạo không ngừng của những người trẻ muốn đem lại sức sống mới cho nghệ thuật truyền thống trong cuộc sống hiện đại (H.7).



Hình 7

(Nguồn ảnh: La Sonmai-Ốp điện thoạiii: <https://lasonmai.vn/>)

Thực hiện một bức tranh sơn mài khổ lớn đã khó, thực hiện những tác phẩm sơn mài trên khổ nhỏ như ốp lưng điện thoại càng đòi hỏi sự tỉ mỉ, cẩn trọng hơn nếu muốn từng chi tiết được rõ ràng, sắc nét. Mỗi tác phẩm đều trải qua quy trình chế tác phức tạp, đòi hỏi kinh nghiệm, kỹ thuật và sự tuân thủ tuyệt đối các nguyên tắc sản xuất của nghệ nhân với năm công đoạn chính và 15 công đoạn nhỏ: từ tạo chất, nhuộm màu, dán bạc, phủ cánh gián, đèn can hình, đi nét, mài, phủ bóng... Dựa vào những nguyên lý “mài”, “hom”, “thí”. Chung trong sơn mài, mỗi nghệ nhân sẽ có những sáng tạo riêng cùng với chất liệu truyền thống và hiện đại.

Bên cạnh đó, việc sử dụng các chất liệu vàng, bạc, vỏ trứng, vỏ trai trong mỗi thiết kế sẽ đều có kỹ thuật khác nhau. Với sản phẩm thiên về dùng chất liệu vỏ trứng, đòi hỏi việc ghép vỏ trứng đều bằng phẳng để ản lên sơn mài và phủ vẽ các lớp lên. Còn sản phẩm thiên về dát vàng nguyên chất hay bạc, đòi hỏi kỹ thuật thép lá vàng, bạc chồng lên nhau phải đều, không được gò ghề để tránh khi phủ lớp lên không bị nhăn. Để bảo đảm độ bền và sự tinh tế của sản phẩm, nguyên liệu sử dụng cũng đòi hỏi sự khắt khe cao. Ngay cả đá mài cũng phải kén loại có độ mềm nhất định thì khi mài mới bảo đảm độ trong, bóng. Đá nằm dưới sâu, ngâm đều dòng nước sẽ có độ mát, mịn, trơn và cứng vừa phải, tạo ra sự tiếp xúc rất mượt, cộng hưởng với kỹ thuật, bề mặt ốp sẽ phẳng đều. Chế tác sơn mài trên bề mặt nhỏ của chiếc ốp điện thoại cũng có sự nhạy cảm hơn nhiều, nếu lực mài và đá mài không đúng có thể gây rách bề mặt.

Sơn mài trên chất liệu Mica của nữ họa sỹ người Nhật Saeko Ando

Nữ họa sỹ người Nhật Bản Saeko Ando đã và đang thực hành sáng tác sơn mài trên chất liệu mica trong khoảng 5 năm nay tại Việt Nam. Nữ họa sỹ đã từng

ARTS

thử vẽ trên kính nhưng kính dễ vỡ và độ bám kém. Sau đó khi vẽ thử trên mica với độ dày mỏng khác nhau và thấy khả quan. Có những loại mica chịu được tia UV và lại vô cùng bền. Tranh sơn mài trên mica gồm hai mặt tranh khác nhau, nên có thể treo giữa không gian để chiêm ngưỡng cả hai mặt ở những góc độ khác nhau, sẽ mang đến trải nghiệm thị giác và ý tưởng khác nhau.

Qua buổi phỏng vấn trực tiếp với nữ họa sỹ Saeko Ando, chị có chia sẻ thêm:

Nguyên liệu không khác gì sơn mài trên vóc. Nhưng khi mình vẽ trên mica, mình phải đánh giầy nhám để tăng độ bám của sơn ta lên. Và chọn mẻ sơn có độ bám cao nữa. Chị vẽ trên mica để sử dụng độ trong suốt cao của nó. Chị đã phải vẽ nhiều để làm quen với sự khác biệt giữa vóc sơn mài truyền thống và mica. Ví dụ, sơn cánh gián bôi trực tiếp trên vóc sẽ thành màu nâu đen. Nhưng sơn cánh gián vẽ lên mica thì sẽ ra màu nâu sáng và ánh sáng có thể xuyên qua. Mình nên vẽ nhiều thì mới sử dụng được hiệu ứng ánh sáng một cách hiệu quả. Bên cạnh đó, mình nên chọn các kỹ thuật không làm giảm độ bám của sơn ta.

Ngoài ra, nữ họa sỹ vẫn chỉ luôn sử dụng những kỹ thuật cơ bản của tranh sơn mài truyền thống Việt Nam, để từ đó tìm tòi sáng tạo thêm cho riêng mình những kỹ thuật vẽ độc đáo, để cho ra được những chất liệu mang dấu ấn cá nhân riêng.

Điện hình, trên nền mica, nữ họa sỹ Saeko Ando sử dụng kỹ thuật nhỏ dầu hỏa để tạo ra các họa tiết cũng như chất liệu vô cùng sinh động và mới lạ (H.8, H.9).



Hình 8

(Nguồn ảnh: Vũ trụ trong những họa phẩm sơn mài của Saeko Ando <https://luxuo.vn/culture/he-thien-ha-trong-nhung-hoa-pham-son-mai-cua-ando-saeko.html>)



Hình 9

(Nguồn ảnh: Vũ trụ trong những họa phẩm sơn mài của Saeko Ando <https://luxuo.vn/culture/he-thien-ha-trong-nhung-hoa-pham-son-mai-cua-ando-saeko.html>)

3.2. Đối với chất liệu sơn công nghiệp

Trong quá trình phát triển tìm hiểu thực tế, thị hiếu người dân, nghệ nhân nâng cao sản phẩm bằng cách khai thác những đề tài mới, tìm cách thể hiện mới, thay đổi kỹ thuật và bổ sung chất liệu.

Bên cạnh những sản phẩm sơn mài truyền thống, các nghệ nhân làng nghề Hạ Thái còn tạo ra hàng nghìn mẫu hấp dẫn, đáp ứng thị hiếu, nhu cầu của khách hàng trong và ngoài nước. Ngoài việc kế thừa những kinh nghiệm truyền thống ông cha để lại, càng ngày, những nghệ nhân trong làng càng phát hiện ra nhiều màu mới với nhiều sắc độ khác nhau. Với việc sử dụng chất liệu sơn ta truyền thống để vẽ tranh, giá thành của tranh sẽ khá cao và kén người mua.

Chính vì vậy, đưa sơn Nhật, sơn công nghiệp, sơn hạt điều là những đổi thay cần thiết về chất liệu cũng như giá thành sản phẩm trong quá trình giao lưu hội nhập. Nhiều chất liệu mới được nghiên cứu kết hợp sử dụng cùng với chất liệu sơn mài, điện hình có thể kể đến chất liệu Nhựa Epoxy, một chất liệu cũng khá mới mẻ khi đưa vào kết hợp cùng sơn mài.

Qua buổi phỏng vấn trực tiếp với họa sỹ Bùi Văn Long đã có những thử nghiệm chất liệu Epoxy này trên chính tác phẩm của mình, họa sỹ có chia sẻ:

Đồ chất liệu nhựa trong Epoxy lên bề mặt tranh sơn mài để tạo mặt phẳng và độ bóng sau khi hoàn thiện mài, không quan tâm đến độ phẳng hay dày mỏng mà quan tâm tới hiệu quả thẩm mỹ của tác phẩm, thậm chí khi gắn kết hợp cả những vật liệu nổi lên như vỏ

ARTS

sò, vỏ trai...khi tranh hoàn thiện thì dùng chất liệu nhựa trong Epoxy theo tỷ lệ (Tỷ lệ 1/3 tức là 3 chất dẻo 1 chất phụ gia tạo độ cứng) đổ lên bề mặt độ dày mỏng tùy theo tranh và nhu cầu của tác giả, thường thì dày từ 1-6mm tùy tranh để khoảng 8 tiếng sẽ tạo 1 bề mặt phẳng và bóng (H.10, H.11).



Hình 10



Hình 11

(Nguồn ảnh: họa sỹ Bùi Văn Long cung cấp)

Chất liệu Epoxy không làm ảnh hưởng đến độ bền của tranh, thậm chí nó giữ bảo quản bề mặt tranh như tấm kính nhưng độ bóng không bóng như kính mà đẹp hơn. Dùng chất liệu Epoxy kết hợp với chất liệu sơn mài thì dùng sơn nào cũng được nhưng đa số là sẽ dùng sơn Nhật.

Vẻ đẹp của một sản phẩm sơn mài hiện đại là kết quả của tư duy thẩm mỹ, kỹ thuật, khoa học chính xác.

Kết luận

Nghề sơn mài truyền thống không chỉ cần nhiều thời gian mà còn phải cần mẫn, đòi hỏi tính kiên trì, kỹ năng, tỉ mỉ đến từng chi tiết. Nói đến sơn mài không ai có thể phủ nhận được rằng: cái đẹp, cái quý báu của sơn mài truyền thống chủ yếu nhờ vào màu sắc và chất liệu của nó.

Ngày nay, khi xã hội ngày càng phát triển và hội nhập, đòi hỏi các sản phẩm sơn mài cần có sự biến đổi và phát triển về kỹ thuật cũng như chất liệu. Qua bài viết trên, có thể thấy rằng, sơn mài mới đang đạt được những thành quả nhất định, các sản phẩm được nâng tầm quốc tế và cao cấp hơn rất nhiều. Trên nền tảng của nguyên vật liệu và kỹ thuật sơn mài truyền thống, các họa sỹ, nghệ nhân, các nhà thiết kế đã cho ra đời những tác phẩm vô cùng độc đáo, mang dấu ấn riêng nhưng không làm mất đi bản chất và cái vốn có của nghệ thuật sơn mài.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Phạm Đức Cường (2008), *Kỹ thuật sơn mài, Văn hóa thông tin.*
2. Lê Huyền (1995), *Nghề sơn cổ truyền Việt Nam, Nxb Mỹ thuật, Hà Nội.*
3. Trương Thị Minh Hằng, *Tổng tập nghề và làng nghề truyền thống Việt Nam, Nxb KHXH.*
4. Trường Đại học Mỹ thuật Việt Nam (2002), *Sơn ta và Nghề sơn truyền thống Việt Nam (2002), Viện Mỹ thuật, Nxb Mỹ thuật.*